

HATTAT İSMAİL ZÜHDÜ EFENDİ

Talip Mert*

Özet

Osmanlı devrinde hat sanatının, daha geniş ifadesiyle Osmanlı medeniyetinin teşekkülüne altın kalemi ile katkıda bulunmuş hattatlarımızdan birisi İsmail Zühdü Efendi (?-1806)'dir. Güçlü kalemi, derin sanat kabiliyeti, günümüze ulaşan fevkalade başarılı eserleri ile hat tarihinin gerçek dâhilerindendir. Sağlam eli, mümtaz kalemi ve bunların ittifakı ile ortaya koyduğu muhteşem yazılarının yanında onu sanat tarihinde ebedileştiren, ölümsüz kılan bir başka yönü ise kardeşi Mustafa Râkım (1757-1826) gibi bir sanat âbidesini yetiştirmesidir. Kendi özel ve güzel meziyetlerine Rakım gibi eşsiz bir sanatkârı zam etmesi bile Zühdü Efendi için başlı başına bir şereftir.

İsmail Zühdü Efendi, az çok bu sanata hizmet etmiş, bu sahada eserleri bize intikal etmiş olan dört adaşının ikincisidir. Birisi kendinden önce, ikisi ise kendinden sonradır. Şurası muhakkak ki Ünyeli Kaptan-zade İsmail Zühdü Efendi sırf bu dört kişinin en büyüğü değil, o gerek Osmanlı hat tarihinin ve gerekse dünya sanat tarihinin en mahir ellerindedir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Zühdi, Mustafa Rakım, Naif Efendi, hattat, Hatice Sultan.

The Calligrapher İsmail Zühdi

Abstract

İsmail Zühdü Efendi (?-1806) is one of the calligraphers who contributed to calligraphy in the Ottoman period, or if considered within a wider context, can be said to have contributed to the formation of Ottoman civilisation with his gifted pen. He can be considered to be one of the true geniuses of the history of calligraphy through his calligraphic skill, artistic talent and

* Öğr. Gör., MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi (tmert@marmara.edu.tr).

his extraordinary works that have survived to today. In addition to the magnificent works of Zühdü which were born from the fusion of his solid penmanship and excellent handwriting, the fact that he trained his brother Mustafa Râkım (1757-1826) a monumental art figure, further eternalises his personage in art history. It is an honour within itself for Zühdü to have cultivated such a unique artist such as Râkım to his own outstanding standards.

Zühdü rendered service to calligraphy and was the second of four namesakes whose works have survived to today. One of his namesakes preceded him, whilst two came after him. With absolute certainty, Zühdü can not only be considered to be the greatest of his four namesakes but can be considered to be in possession of some of the best calligraphic skill of not only Ottoman art history but globally also.

Key Words: İsmail Zühdi, Mustafa Rakım, Naif Efendi, hattat, Hatice Sultan.

Hattat İsmail Zühdü Efendi'nin Hayatı

İsmail Zühdü Efendi'nin yazılı kaynaklarda yazıla gelen hayat hikâyesi daha çok onun imzalarında kullandığı bilgilere dayanmaktadır. Derli toplu bir tercüme-i hali ne yazık ki yazılmamıştır. Hem de Vakanüvis Şâni-zade Ataullah Efendi (1770?-1826) gibi bir talebesi olduğu halde. İşin esas acı tarafı da kanaatimce zaten budur. Her ne kadar Vakanüvis Ataullah Efendi tarihinde ondan bahsetmiş ise de yazdıkları doğrusu kayda değer bilgiler değildir. Devrin ricalinden Şehremini İbrahim Efendi'nin hayatını yazarken onun hat hocası olduğu için İsmail Zühdü Efendi'den de tek cümleyle bahsetmiş. Ataullah Efendi'nin yazdığını tek cümle aynen şudur:

“... Zamanın Şeyhülhattatini İsmail Zühdü Efendi merhumdan hatt-ı nesh ve sülüs meşkine muvazabet (devam) eylediğinden...”

Şâni-zade birkaç sayfa sonra da Mustafa Rakım Efendi'ye İzmir pâyesi verilmesini sağlayan aynı İbrahim Efendi'den söz ediyor ve “... Merhum Zühdü Efendi'nin biraderi Hattat Mustafa Rakım Efendi henüz muntasaf-ı tarik-ı tedriste iken, vesile-i sevk ve muâvenetiyle def'aten hâiz-i rütbe-i mevâli ve hususan hasretü'l-mevâli olan Kaza-i İzmir ile inayet-i şahaneden ceyb-i âmali mâli oldu.” Demektedir. ¹

¹ Şâni-zade Ataullah Efendi, *Tarih-i Şâni-zade*, Süleyman Efendi Matbaası, [Dersaadet] 1290, c. II, s. 194, 195, 197.

Hattat İsmail Zühdü Efendi'nin Ordu'nun Ünye ilçesinde doğduğu kabul edilir. Doğum tarihi belli değildir. 1761'de yazdığı Kur'an-ı Kerim'den hareketle onun 1740'ların başında veya biraz daha erken doğduğu tahmin edilmektedir.

Denizci olan babası Mehmed Kaptan belli bir yaşta tahsil için onu İstanbul'a getirdi. Zühdü Efendi İstanbul'da ilk iş olarak hâfız oldu. Daha sonra ise Ahmed Hıfzı Efendi (?-1767)'den sülüs, nesih ve rikâ' yazılarını meşk etti. Hat sanatında diğer bir hocası ise Mehmed Emin Efendi'dir. Hocalarının her ikisi de XVIII. Asrın meşhur hattatı Eğrikapılı Rasim Efendi (1687-1755)'nin talebesidir.

İsmail Zühdü Efendi III. Mustafa'nın saltanat yıllarında (1757-1774) sarayın Enderun Mektebi'nde hat muallimliği görevinde bulundu. Bu vazifesinden dolayı imzalarında "kâtib-i sultanü's-sarayî" veya "hâce-i Enderun-i hümayun" unvanlarını kullanmıştır.

Hattat İsmail Zühdü hattat olarak çok sağlam bir ele malikti. Elinde çıkan harflerin tashihe ihtiyacı olmazdı. Sülüs yazıda ise bazı nokta ve işaretleri altınla yazar, daha sonra onları tahrirleyerek yazıya ayrı bir ahenk verirdi.²

Osmanlı Arşivlerine Göre İsmail Zühdü Efendi

Hattat İsmail Zühdü Efendi'yle ilgili ilk arşiv belgesi 1785 tarihli- dir. Bu belge her ne kadar Mustafa Rakım'la ilgili bir belge ise de bu belgede İsmail Zühdü Efendi'nin de ismi geçmektedir. Özet olarak belge şudur:

İstanbul'da Küçükmustafapaşa kurbünde sâkin sahib-i arzuhal Hattat Hafız Mustafa Rakım Efendi'nin... Alipaşayatik Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Ataullah Efendi'ye emaneten verdiği 693 guruşluk eşyasının bu zat tarafından harcanmasına dairdir. Bu hadise üzerine Rakım Efendi Ataullah Efendi aleyhine dava açmış ve şahit de göstererek iddiasını ispat etmiştir. Bunun üzerine de mahkeme Ataullah Efendi'yi bu borcu ödemeye mahkûm etmiştir. Bu celse esnasında söz alan Mustafa Rakım Efendi'nin söz arasında söylediği şu cümleden "...Sene-i sabık (geçen sene) Şaban-ı şerifi guresi (1 Şaban) olan sülesâ günü (20.06.1784 Salı) karındaşım Hattat İsmail Zühdü Efendi'nin talim-i meşk günü men-

² Uğur Derman, "İsmail Zühdü, Yeni" Diyanet İslam Ansiklopedisi c. 23, s. 125, 126. Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, MEB Matbaası, İstanbul 1970, s. 476-480.

zisinde..." ibaresinden İsmail Zühdü Efendi'nin talebesine Salı günleri evinde ders verdiği ortaya çıkıyor. 09.01.1785 (28.S.1199) ³

İsmail Zühdü Efendi'nin Mirası

Osmanlı tarihinde bazen bir mecburiyet, bazen ölen zatin borçlu olarak vefatı, bazen de verese arasındaki ihtilaflar... Ve sair sebeplerle miras bıraktığı mal, mülk, eşya, arazi gibi iktisadi değerleri (muhallefat, zeyl) yazılıp kayda geçirilmiştir. Bu kayıtlar adet olarak binlerce. Her sınıftan insanın bu şekilde kayda geçmiş muhallefatına bu gün arşiv kaynaklarında sık sık rastlanmaktadır. Bu arada muhallefat kayıtları sayesinde pek çok yeni ve sağlam bilgiler de ortaya çıkmaktadır. Bu kayıtların belki en mühim tarafı merhumun ailesi hakkındaki ele geçen bilgilerdir. Daha da mühimi ve önemlisi ise bizce meçhul olan çok sayıda devlet adamı, âlim, bilhassa sanatkâr; hattat, hakkâk, nakkaş, müzehhib, ebrucu, mimar, şâir... gibi zevatın az da olsa doğum tarihleri ama kesin olarak ölüm tarihleri net olarak ortaya çıkmakta, bunlarla ilgili çok sayıda kuşku, şüpheli bilgiler de ortadan kalkmaktadır. Kısaca bu muhallefat kayıtları meçhuller, hatalar ve şüpheler meşheri olan sanat tarihimizin üzerindeki sis perdesini epeyce aralanmaktadır.

Bu hususta en kestirme, peşin ve doğru bilgi olmak üzere bu belgede görüleceği gibi İsmail Zühdü Efendi'nin ailesi hakkındaki bilgilerdir. Çünkü bu belge bulununcaya kadar İsmail Zühdü Efendi'nin çocuk sahibi olmadığı, neslinin de kesildiği biliniyordu. Ama bu vesikada görülüyor ki onun ikisi kız biri erkek üç çocuğu vardır ve üstelik Üstad'ın vefatında zevcesi Hesna Hanım üçüncü çocuğu Fatimetüzzehra'ya da hâmileymiş. Mevcut belgeye göre (Kismet 823 / 68) 04 Ocak 1807'de yazılan muhallefat defterinde Fatimetüzzehra Hanım doğmuş görünüyor. Çocukların bu tarihte küçük yaşta oldukları da göz önüne alınınca Zühdü Efendi'nin ya ileri yaşta baba olduğu veya çok da yaşlı bir kimse olmadığı ortaya çıkıyor. Bu hususta dikkate değer bir başka husus ise eşya arasında bulunan ceviz suyu, laden... Gibi hat sanatı için değerli olduğu anlaşılan malzemelerin varlığıdır. 04 Ocak 1807'de Üstad'ın vefatından 25 gün sonra yazılan muhallefatı şöyledir:

"... İslambol'da Gülcamii Mahallesi'nde sakin iken bundan akdem vefat eden Reisülhattatin merhum Zühdü İsmail Efendi'nin verâseti zev-

³ Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi c. 371, s. 9.

cesi Hesnâ Hanım binti İbrahim Bey ile küçük oğlu Mehmed Nâif Molla ve küçük kızları Âdile Hanım ve Fatmetüzzehra Hanım'a münhasır olduğu şer'an (hukuken) tahakkuk ettikten sonra, çocukların li-ebeveyn amcaları ve mahkemece tayin edilen vasileri müderris Fahrülhattatin Mustafa Rakım Efendi ve Hesna Hanım'ın taleb ve marifetleriyle tahrir ve bey' ve taksim olunan tereke-i merhum-i mezbûrdur ki bervech-i âti zikr olunur. 04.01.1807 (25.L.1221).

Adet	Eşyanın cinsi	Fiyatı
	Hat ve hatta dâir malzeme:	
	Ecza-i Mushaf-ı şerif, bâ-hatt-ı merhum (İ. Zühdü)	03510.00 gurus
	Ecza-i Mushaf-ı şerif, bâ-hatt-ı merhum	03555.00 "
	Ecza-i Delail-i hayrat bâ-hatt-ı merhum	00111.00 "
	Ecza-i Sure-i Enbiya bâ-hatt-ı merhum	00046.00 "
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00001.50 " 10 para
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00001.50 "
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00000.50 " 11 p
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00004.00 " 15 p
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00002.50 "
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00005.50 " 10 p
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00002.50 " 10 p
	Karalama bâ-hatt-ı merhum	00006.00 " 5 p
	Karalama, alayı (güzel, a'lâ) bâ-hatt-ı merhum	00001.00 " 15 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.00 " 10 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00006.50 "
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00002.00 "
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.50 " 10 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00002.00 " 10 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00002.00 " 10 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.00 " 10 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00008.00 "
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.00 " 5 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.00 "
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.50 " 15 p
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00002.00 "
	Karalama, alayı bâ-hatt-ı merhum	00001.50 "

	Evrak-ı perişan, alayı (çeşitli kâğıtlar)	00007.00 " 10 p
	Yazı, alayı	00002.50 "
	Yazı, alayı	00004.00 "
	Sûre-i Vezzâriyat bâ-hatt-ı merhum	00024.00 "
	Sûre-i Vâkıa bâ-hatt-ı merhum	00003.00 "
	Murakka' bâ-hatt-ı Derviş Ali	00001.00 " 5 p
	Murakka' bâ-hatt-ı Yedikuleli	00025.00 "
	Yazı alayı ve evrak-ı perişan	00001.00 " 15 p
	Meşk alayı, bâ-hatt-ı Yedikuleli	00002.00 "
	Yazı, alayı bâ-hatt-ı Yedikuleli	00001.50 " 10 p
	Muhrec yazı bâ-hatt-ı Yedikuleli	00001.50 "
	Yazı, alayı	00001.00 " 11 p
	Sûre-i En'âm-ı şerif bâ-hatt-ı Şeyh [Hamdullah] merhum	00020.00 "
	Sûre-i En'âm-ı şerif bâ-hatt-ı Şeyh [Hamdullah] merhum	00009.00 " 10 p
	Muhrec yazı, Şeyh kıt'ası, bâ-hatt-ı Râsim Efendi	00012.50 "
	Yazı alayı, bâ-hatt-ı Şeyh Merhum	00006.50 "
	Hilye-i şerif, bâ-hatt-ı Hafız Osman	00001.50 " 10 p
	Hilye-i şerif, bâ-hatt-ı Hafız Osman	00050.00 "
	Hilye-i şerif, bâ-hatt-ı Hafız Osman	00050.00 "
	Hilye-i şerif, bâ-hatt-ı Hafız Osman	00015.00 "
	Murakka' bâ-hatt-ı Hafız Osman	00025.50 "
	Murakka-ı hurufat, bâ-hatt-ı Hafız Osman	00032.00 "
5	Yazı, kıt'a bâ-hatt-ı Hafız Osman	00011.00 "
2	Muhrec yazı	00001.00 " 15 p
5	Murakka' alâi	00010.50 "
	Kalemıraş	00021.00 "
	Yazı, alayı	00002.50 "
	Meşk, alayı	00001.50 " 10 p
2	Kıt'a	00001.50 "
	Yazı, alayı	00003.50 "
	Yazı alayı	00005.00 " 10 p
	Yazı alayı ve nâkis ecza' (cüzler)	00005,50 "
	Fezâil-i Besmele	00001.00 "
	Nesebname (?)	00006.50 " 10 p
	Âbâdi kâğıt	00010,50 "
	İngiliz kârî kâğıt	00006.50 "
	Bir miktar kalem	00003.00 " 10 p

	Sırmalı cüzdan	00006.00 "
	Kıt'a alayı	00043.00 "
	Kalemtırış	00001.50 " 15 p
	Kalemtırış	00001.50 " 10 p
	Kalemtırış	00001.50 "
1	Rûznâme	00003.50 " 8 p
1	Enfiye, teneke ,	00001.50 "
3	Makta'	00001.00 " 10 p
	Sakal tarağı maa kise (kesesiyle)	00003.00 "
	[Sakal tarağı] maa kise (kesesiyle)	00001.50 "
2	Zermühre	00004.50 " 15 p
2	Mikras (makas)	00001.00 " 10 p
	Pergel, alayı	00006.50 " 10 p
2	Kalemtırış	00005.50 " 10 p
2	Kalemtırış	00019.50 "
	Bir miktar kav	00000.50 "
1	Çınar çekmece	00011.00 " 10 p
1	Sim (gümüş) kaşık ve soya	00003.00 "
	Tasavvuf, alayı	00003.50 " 15 p
1	Tecvid	00001.00 "
	Şerh-i Gülistan-ı Süruri	00005.00 "
1	Tasavvuf	00003.50 "
3	Divan, alayı	00004.50 "
1	Dürer	00009.00 "
2	Şâtibi, alayı	00003.50 " 10 p
	Basma âmentü şerhi	00010.50 "
	Mecmua	00002.50 "
	Al damga kâğıt	00007.00 " 5 p
	Al damga kâğıt	00012.00 "
	Hatâyi kâğıt	00007.50 "
	Felekiyat ve evrak-ı perişan	00001.00 "
	Lafza-i Celal, Çehar yâr-ı Güzin ve Hase- neyn ism-i şerifleri ve sâir iğnelenmiş celi yazılar	00016.00 "
	Âbadi kâğıt, 1 deste	00021.00 "
	Âbadi kâğıt	00015.00 "
	Muhrec Sûre-i Sâd	00002.50 "
	Mürekkebi suyu, 1 şişe	00005.50 "
	Mürekkebi, 1 billur şişe	00006.00 " 10 p
	Mürekkebi, 1 şişe	00004.00 "

	Mürekkebe, 1 şişe	00002.50 " 15 p
	Ceviz suyu, 1 şişe	00004.50 "
3	Yazılı levha	00006.50 " 10 p
	Levha ve çerçeveleri ve yazı edevatı	00001.50 " 10 p
1	Ceviz çekmece	00007.00 " 10 p
4	Mürekkebe hokkası	00005.50 " 10 p
	Mushaf-ı şerif, yazılar ve saire	07911.50 " 15 p
	Mavi keremsud kaplı nafe cübbe kürk	00040.00 "
1	Yeşil şala kaplı vaşak biniş kürk	00090.00 "
1	Nimten köhne zerdevâ kürk	00008.00 "
1	Üzeri çuka kaplı bol yenli karsak kürk	00128.00 "
1	(...) Kavuk destar	00004.00 "
1	Nefti çuka biniş	00030.50 "
1	(...) entâri	00021.00 "
	Çeşm-i bülbül entari	00021.00 "
1	Mineli (?) çakşır maa uçkur mest	00015.00 "
1	Köhne (eski) alaca entari	00005.00 "
1	Köhne beyaz çetari antari	00010.00 " 10 p
1	Yalaki çuka biniş	00070.00 " 10 p
1	Yarma destar	00015.00 "
1	Penbe cedid gezi haftan	00028.50 "
1	Haleb sivayi / sevayi top	00039.00 "
1	Çubuklu rızaî şal"	00221.00 "
1	(...) çâr şal	00078.00 "
	Haleb sivayi / sevayi entari	00036.00 "
1	(...) halali şal	00016.00 "
1	Cedid destar	00034.00 "
1	Pullu dühan (tütün) kesesi	00004.50 " 10 p
	Bir miktar afyon	00002.50 "
	Bir miktar laden	00001.00 "
	Bir miktar enfiye, 1 teneke	00001.50 "
	Bir miktar enfiye, 1 teneke	00004.00 " 1 p
	Enfiye, teneke 1	00001.50 "
	Enfiye, teneke 1	00002.00 "
	Dürbün	00020.50 "
	Kalem dan ve taş süngerlik	00010.00 " 1 p
	Billur mühre	00014.50 "
	Billur mühre	00008.50 "
	Kubur devat ve sim hokka	00022.00 "
	Sim zarf	00005.50 "

	Sim zarf	00006.50 "
	Kubur devat	00001.00 " 1 p
1	Penbe gezi semmur zarpağı, köhne cübbe kürk	00065.00 "
3	Köhne kavuk	00004.50 "
	Yeşil çuka kaplı, bol yenli sincab kürk	00130.00 "
1	Abâni kuşak	00017.50 "
1	İşleme beyaz tülbent entari	00014.00 "
	Çuka çakşır	00037.00 "
1	Şâli biniş	00013.00 "
1	Köhne şâli cübbe	00001.00 " 1 p
1	Mavi şali biniş	00040.00 " 10
1	Gümüşi sof ferace	00028.00 "
	Rızaî çiçekli sarı şal	00225.00 "
	(...) çuka, 5 zira'	00066.00 "
1	Cedid (yeni) destar	00020.50 "
	İncilice tarak kesesi	00011.00 "
2	Biniş sandal barime?	00002.00 "
1	Yeşil serv[i] sandık	00010.00 "
	Cedid kavuk	00008.50 "
1	Köhne (...) kakım kürk	00004.50 "
1	Kaval tüfek	00037.50 "
	Mısırî kılıç	00023.50 "
	Mısırî kılıç	00030.50 "
1	Simlice piştov, tek	00018.50 "
1	Sim mürekkeb hokkası	00039.50 "
5	Çit yastık, minder	00012.00 "
1	Köhne kutnu, 1 yorgan, 1 yastık	00010.00 " 1 p
1	Don, 1 gömlek, 1 uçkur	00008.00 "
1	Sağır (küçük) sini, 1 mangal, 1 tencere, 1 kapak, 3 sahan, 1 kapak [ve] ibrik	00023.00 "
3	Köhne gömlek, 1 don, 1 uçkur, 2 zibon / zıbın	00020.00 "
1	Tahta sandık	00003.00 "
	Hatab (odun) ve kömür	00040.00 "
	Pirinç	00028.00 "
	Zehair (zahireler, buğday...)	00070.00 "
8	Taş imameli dühan (tütün) çubuğu	00010.00 "
3	Sargılı ve kiraz kehribar imameli çubuk	00030.00 "
	Kütahya (...)	00001.00 "

	Temme eşya-i mebi'	02138.50 " 15 p
	Merhum-u mezbûrun [İsmail Zühdü Efendi'nin] zuhur eden nukûdu (nakit parası)	14000.00 "
	Mushaf-ı şerifler ve yazılar ve eşya-yı mebia (satılan) ve nukûd (nakit paralar)	24090.50 " 10 p
	Techiz ve tekfin	00191.50 "
	Zevcesi [Hesna Hanım'ın] mehr-i müecceli	00140.00 "
	Sahaf münadisinin dellaliyesi	00158.00 "
	Eşya ve ev dellaliyesi	00043.50 "
	Sarrafiye	00007.50 "
	Vasi-i muma ileyhin (M. Rakım'n) biliktiza masrafları	00032.50 "
	Defterin başında yazılan [iki] adet Mushaf-ı şerif cüzleri müzayede sonunda... Hatice Sultan hazretlerince 7065 guruşa alınıp daha sonra hediyeleri ziyadeye çıkmış ve bu Mushaf-ı geri göndermeleriyle küçük çocukların hisselerine mahsuben 3000 guruş eşit olarak alıkonulup vasi [M. Rakım Efendi] elinde mahfuz olmakla bu hediyelerden tertib edilen noksan	04065.00 "
	Toplam nakit	04638.00 "
	[MİRASA ESAS OLACAK] NET PARA	19452.50 "
	[Vârislere isabet eden hisseler]:	
	Hissetü'z zevce Hesna Hanım	02367.33 akçe
	Hissetü'bnü'l mezbur Mehmed Naif	08285.58 "
	Hissetü... Âdile	04142.50 kr 29
	Hissetü... Fatma Zehra	04142.50 kr 26

... Mehmed Naif Molla'nın mezkûr hissesi 8285 guruş 58 akçenin 1500 guruşu mukabelesinde mahkemenin izniyle hissesine mahsuben alıkonulup Vasi... Mustafa Rakım Efendi'de mahfuz olan merhumun hattı Mushaf cüzleri ve 17 guruşa alıkonulan bir çekmece ve bir sırmalı cüzdan bedelleri olup 400 guruşu yine mahkeme kararıyla hıtan masrafına, elbise ve sair malzemesine, vasiinin masrafları olup;

11.0 guruşa izn-i hıtan,

17.5 guruşa izn-i menzil hüccetleri harcı

Vasi [Rakım Efendi'nin] masrafları olup maada 6339.5 guruş 58 akçe, küçük kızlar Âdile ve Fatma Zehra Hanımların aynı şekilde hisseleri olan 4142'şer buçuk 29 akçeden ceman 8285 guruş 58 akçenin 1500 guruşu aynı şekilde hisselerine mahsuben eşit olarak alıkonulan merhum hattı cüzler ile bir Mushaf-ı şerif hediyesi olup 17,5 guruşa mezkur hüccet harçları ve kalemiye kayıtlarına sarf olunup 6761.5 guruş 58 akçe ki toplam küçük yetimlerin nakit malları olan 13.107,5 guruş 56 akçenin 10.000 guruşu bâ-hüccet ve bâ-kefil [İstanbul'da] Sümbül hanında oturan Sungur oğlu Sarraf Ağob'a ve ortağı Viçe nam zimmiler zimmetlerinde olup 2850 guruşa aynı şekilde hüccetli ve kefilli darphanede bulunan Düzoğlu yazıcısı Artin adlı zimminin zimmetinde olup bundan başka 257.5 guruş 56 akçesi vasi-i... Mustafa Rakım yedinde emaneten mahfuz olduğu işbu mahalle şerh olundu. ⁴

İsmail Zühdü Efendi'nin Çocukları

Vesikada unvanı Reisülhattatın olarak geçen İsmail Zühdü Efendi'nin vefatından altı gün sonra mahkeme siciline şu kayıt düşülmüştür:

"... Gül Camii Şerifi Mahallesi'nde fevt olan... Reisülhattatın İsmail Zühdü Efendi b. Mehmed Efendi'nin... oğlu Mehmed Naif ve kızı Âdile Hanım'ın işlerini tesviyeye ve merhumun zevcesi Hesna Hanım binti İbrahim Bey'in doğacak çocuğunun mevcut hissesini almak ve doğumdan sonra da [bu çocuğa] aynı şekilde bir vasi tayini gerekmektedir. [Bunun için de] emin bir kişi olduğu maruf, sıdk ile mevsuf ve her vechile vasi olmaya ehil ve uhdesinden gelmeğe [de] kaadir idüğü... zâhir ve gerçek olan Mustafa Rakım Efendi'yi hâkim efendi bu çocukların rüşd ü sedadına çağına değin tesviye-i umûruna, doğacak olan çocuğun da doğduktan sonra [aynı şekilde] tesviye-i umûruna vasi nasb ve tayin buyurmuştur. O da bu vesayeti kabul ve hidmet-i lâzimesini gerektiği gibi (kemâ yenbeği) edaya taahhüd ve iltizam etmeğin... bi't-taleb ketb olundu 16.12.1806 (06.L.1221). ⁵

09 Mayıs 1807 (01.Ra.1222)'de İsmail Zühdü Efendi'nin çocuklarının vesayetini üstüne alan Mustafa Rakım Efendi'nin isteği üzerine mahkeme çocukların yiyecek, giyecek ve sair aylık masrafları için şöyle bir yetki vermiştir:

⁴ Şer'î Siciller arşivi (ŞSA), Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 840 / 56 b, 57 a, b.

⁵ ŞSA, Kısmet-i Askeriye 821 / 37 a.

“... Gül Cami-i Şerifi Mahallesinde fevt olan... Reisülhattatîn İsmail Zühdü Efendi b. Mehmed Efendi'nin... Küçük oğlu Mehmed Naif Molla ve küçük kızları Âdile Hanım ve Fatimetüzzehra Hanım'ın liebevyn (anne-baba bir, öz) ammileri (amcaları) mahkeme kararıyla işlerini tesviyeye me'mur vasileri... Müderrisîn-i kiramdan Fahrü'l-hattatîn... Mustafa Rakım Efendi talebiyle hâkim efendi... Mehmed Naif Molla'ya intikal eden maldan [bu sicilin] yazılışından itibaren her ay 50 guruş, Âdile ve Fatimetüzzehra hanımlara her ay 25'er guruştan 50 guruş ki cem'an 100 guruş nafaka ve kisve baha (giyecek bedeli, elbise parası) farz ve takdir buyurup [işbu] toplam meblağ... Her ay küçük çocukların, nafaka, kisve bahâ ve sair zaruri harcamalarına sarf ve ihtiyaç halinde istidâneye ve lede'z-zafer çocukların mallarına eklemesi için Vasi... Mustafa Rakım Efendi'ye izin verilmeğin işbu sicil yazıldı. 09.05.1807 (01.Ra.1222).⁶

Mehmed Naif Efendi'nin Sünneti

İsmail Zühdü Efendi'nin yetimlerinin öz amcaları vasileri Mustafa Rakım Efendi aynı gün mahkemeye müracaat ederek yukarıdaki harcamalara ek olarak Naif Efendi'nin sünnet edilmesi gerektiğini beyanla ek harcama talebinde bulunmuştur. Rakım Efendi'nin talebi ve mahkeme kararı şu şekildedir:

“İslambol... Gül Camii Şerifi mahallesinde sâkin... Merhum İsmail Zühdü Efendi'nin oğlu Naif Efendi'nin öz amcası ve vasisi... Mustafa Rakım Efendi mahkemeye müracaat ve mahkemede söz alıp meramını şöyle anlatmıştır: Mehmed Naif Molla'nın hitanı (sünneti) vakti gelip malı dahi müsaid olmakla küçük Naif'in malından 400 guruş harcama yapabilmem için vasi sıfatıyla mahkemenizden izin talep ediyorum. Vasi [Rakım Efendi'nin] cemi' matlubât-ı meşrûhası (yaptığı açıklamaları) meramına mutabık idüğü zeyl-i kitapta (bu kararın sonunda) isimleri yazılı Müslümanların haber vermeleriyle zâhir ve mütehakkık olmakla hâkim efendi hazretleri küçüğün malından... 400 guruş sarfına Vasi Mustafa Rakım Efendi'ye izin verilip [işbu karar mahkeme] siciline kaydedildi. 09.05.1807 (01.Ra.1222).⁷

⁶ ŞSA, Kısmet-i Askeriye 823 / 68 a.

⁷ ŞSA, Kısmet-i Askeriye 826 / 83 a, b.

İsmail Zühdü Efendi'nin kızı Fatimetüzzehra Vefatı ve Sonrası

Zühdü Efendi'nin en küçük kızı Fatimetüzzehra 1814'te vefat etmiştir. Fatimetüzzehra'ya baba mirası olarak İstanbul Tütün gümrüğünden "eytama i'tâ olunan eshamdan" çeyrek hisse kalmış. Bu hissenin annesi ve iki kardeşine intikal etmesi için bu üçü ortaklaşa bir dilekçe verip taleplerini ilgili makama iletmışlerdir. Mezkûr dilekçe şudur:

"Arzuhal-i câriyeleridir ki,

Bundan akdem verilen nizam mücebince eytama i'tâ olunan eshamdan İstanbul dühan Gümrüğünden rub' sehme mutasarrıfa Zühdü Efendi kerîmesi Fatimetüzzehra bu def'a kable'l-bülûğ müteveffiye olup ber-müceb-i şürût-i nizam mahlûl olan sehmi muaccesinden bu kullarına irsen iktizâ eden muaccele bedeli sehm kâimesi verilmek lâzım gelmekle merâhım-i aliyyelerinden mercûdur ki kayd-ı şürût-i nizam ve muktezası mâlikâne kaleminden der-kenar olunarak ber-vech-i muharrer mahlûl olan sehimden hisse-i irsiyelerimize bedel-i sehm kâimesi i'tâ ve ihsan buyrulmak bâbında emr ü ferman... Efendim sultanım hazretleridir.

Hesnâ

Mehmed Nâif

Âdile

Valide-i müteveffiye-i mezbûre

Birader-i müteveffiye-i

mezbûre

Hemşire-i meteveffiye-i mezbûre

İsmail Zühdü Efendi veresesinin bu arzlarının takibi işini vasileri Mustafa Rakım Efendi üstlenmiş ve verdiği bir arzuhal ile durumu yetkili makamlara ulaştırmıştır. Mustafa Rakım Efendi'nin bu husustaki arzı şöyledir:

"Devletlû...

Arz-ı hâl-i dâileridir ki: Bundan akden verilen şerâit-i eshâm mücebince eytâma i'tâ olunan eshamdan olup Gümrük-i Dühandan rub' hisse sehme mutasarrıf olan biraderim merhûm İsmail Zühdü Efendi kerimesi Fatimetüzzehra Hanım kable'l-bülûğ sinn-i sığarında müteveffiye olup vâlidesi ve biraderi ve hemşiresini terk etmekle defterdar efendi bendelerine havale buyrulup şürût-i nizamı kaleminden ba'de'd-

derkenâr sehm-i mezkûre mutasarrıfe olduğu tarihten makbûzu olan faiz-i muaccesinden ba'de't-tenzîl mâadası veresesine i'tâ olunmak üzere mukayyed olan şürûtu icrasıyla ihkaak-ı hak olunmak bâbında emr ü ferman, adl ü ihsan devletlû... Efendim... Hazretlerindir.

el-Abdü'd-dâi Mustafa Rakım

el-Kâdî be-mahrûseti Edirne sâbıkan

Mustafa Rakım Efendi'nin bu dilekçesi evvelâ İstanbul Dühan Gümrüğü'nde incelenmiş ve 500 guruş faizi ile 3000 guruşluk bir hissesinin olduğuna karar verilmiştir. Bu kararın altına da şöyle bir şerh düşmüştür:

"Esham-ı mezkûreden bir sehmin humus hissesi merkûmü'l-mikdar muaccele ile mûmâileyhânın ber-vech-i mâlikâne uhdesinde olduğu ve bu makule eytamın külliyeölüce emvali zuhur eder ise düyûn-i müsbite ve resm-i kısmeti ihrac ile istirbâh için vasi yedlerine teslim olunacak akçe bi't-terâzi' alınıp mukabelesinde sehm kavâimi verilip eytâmın hadd-i bülûğu on yaşında olmağla tevcih tarihinden rüşdünü ispat edinceye kadar cebelû vermemek ve rüşdünü ispat etmezden mukaddem (...) istîfâ eylediği faiz ba'de't-tenzîl kusûr muaccele miktarı vaktin râyiciyle vereselerine hisse-i irsiyelerine bedel sehm kavâimi verilmek şürûti nizamındandır. Ferman devletlû inâyetlû sultanım hazretlerindir. 25.N.1229

Bu tarihten bir gün sonra sonra bu arz üzerine Sadaret'ten defterdara hitaben şu buyruldu yazılmıştır:

"İzzetlû defterdar efendi, şürûti nizamına bi'l-müracaa tanzimi hususuna mübaderet eyliyesin deyû buyruldu 11.09.1814 (26.N.229).

Bu buyrulduktan sonra esham işinin şartlarına göre tanzimi yoluna gidilerek Rakım Efendi'nin arz-ı hâline göre bu sefer durum defterdarlıkta tetkik olunup şöyle bir sonuç çıkmış ve bu sonuç Sadaret'e sunulmuştur. Bu sunumda Hattat Rakım Efendi'nin dilekçesinde yazdığı hususlar tekrar edilerek son karar olarak şu görüşlere yer verilmiştir:

"... Ber-mûceb-i şürûti makbuzu muaccesinden ba'de't-tenzîl mâadasının verese-i merkûmeye i'tâ buyrulması hususunu tahrir ve inha eder. Sâdır olan ferman-ı âlileri mûcebince kayda lede'l-müracaa hisse-i merkûme 3000 guruşu muaccele ile müteveffıye-i mûmâileyhânın şürûti mezkûre derciyle uhdesine kayd ile 27 senesi evâsıt-ı Ramazanı'nda be-

rat-ı şerife verilmiş olduğu ve bu makule eytamın külliyyetlüce emvali zuhur eder ise düyûn-i müsbet ve resm-i kısmeti ihrac ile istirbâh için vasi yedlerine teslim olunacak akçe bi't-terâzi' alınup mukabelesinde sehm kavâimi verilip (...) vukû'unda istîfâ eylediği faizi ba'de't-tenzil kusur muaccele miktarı müteveffiye-i mûmâileyhânın tevcihi tarihi olan 27 senesi taksit-i evvelinden 29 senesi taksit-i evveline değin meşrûta sûret mûcebince hesap ettirildiği vechile istîfa eylediği iki buçuk senelik 1250 guruş muaccesinden ba'de't-tenzil kusûr maa dellâliye lâzım gelen 1785 guruş muaccele akçesi mukabili verese-i merkûmeye sehim kâimesi verilmek üzere tezkiresi i'tâsıyla tanzimi hususu menût-i re'y-i sâmilere idüğü malum-i derkenârî buyrulduktan emr ü ferman saadetlû sultanım hazretlerindir.

Bunun üzerine yazılan buyruldu şöyledir:

“İzzetlû defterdar efendi, takririniz mûcebince tanzim eyliyesin deyû buyruldu. 03.10.1814 (18.L.1229).”

Bu buyruldunun verilmesinden sonra bu kaimenin altına tekrar kısa bir arz yazılmış ve ikinci bir buyruldu daha verilmiştir. Bu arz şu mealdedir:

“Arz-ı bendeleridir ki,

Bâlâ-yı takrîr-i çâkerîye sâdır olan ferman-ı âlileri mûcebince müteveffiye-i mûmâileyhânın mahlûle zabt olunan sehm-i mahlûlenin muaccesinden gayr-i ez istîfâ kusur maa resm-i dellâliye lâzım gelen 1785 guruş muaccele akçesinin tamamı verese-i merkûmeye sehim kâimesi verilmek üzere mâlikâneye kayd olunup tezkiresi i'tâ olunmak bâbında emr ü ferman... Sultanım hazretlerindir.

Bu arzın üzerine “telhisi mûcebince kayd ve tezkiresi verilmek buyruldu 12.10.1814. (27.L.29).⁸

Hattat İsmail Zühdü'nün Oğlu Mehmed Nâif Efendi

Bu belgelerde görüldüğü gibi İsmail Zühdü Efendi'nin soyu büyük bir ihtimalle günümüze gelmiştir ve hâlen de hayatta olan çok sayıda torunları olmalıdır.

⁸ Cevdet Maliye / 27715.

İsmail Zühdü Efendi'nin soyu oğlu Mehmed Naif Efendi yoluyla XX. Asra ulaştığı kesin, günümüze ulaşması ise yukarıda da yazıldığı gibi kuvvetle muhtemeldir.

Mehmed Naif Efendi muhtemelen amcası Rakım Efendi zamanında değilse bile ondan sonra Haşim Efendi zamanında Darbhaneye sikke hattatı olarak girmiştir. Onunla ilgili ilk resmî kayıt Mart 1839 tarihlidir. Bu kayıta Naif Efendi "sikke hakkine me'mur" zevattan birisi olarak zikredilmektedir.⁹

1863 tarihli bir belgede Naif Efendi'den "30-40 yıllık bir memur" fakat "mazhar-ı nüvaziş ve atfet olamayan" bir kişi olarak bahsedilmektedir. Ser sikkegen meşhur Hattat Abdülfettah Efendi'nin imzasını taşıyan bu vesikanın muhtevası şöyledir:

"Min gayr-i istihkak nail olduğum sikke hizmetinin saltanat-ı seniyyenin şân-ı âlisine muvafık yani muntazam surette cereyan etmesi evvel emirde Sikke Odası'nda hüsn-i hat ve fenn-i hakkın ictimayla merkez-i matluba getirilmesi esbâb ve vesâilinin vücuduna vâbeste [dir.] Ve bunun dahi kabiliyetli ve müstaid zatlar yetiştirilmesiyle hâsıl olacağı rütbe-i bedâhete peyveste [dir.] Ancak el-hâletü hazîhi bu Sikke Odası'nda müstahdem efendilerin 30-40 seneden beri devam etmekte oldukları halde her nasılsa mazhar-ı nüvaziş ve atfet olamayarak kûşe-i nisyanında kalmaları ve müddet-i istihdamlarına nisbetle maaşları dahi emsâlinde dûn bulunması bir taraftan külliyyen füturlarına ve diğer cânibden dahi bu hizmete rağbet eder kimde bulunmamasını intac eylediğine ve bu hâlin devamı ise odada müstahdem bulunan bendegânı az vaktin içinde bütün bir hâl-i perişânî ve ye'se dûçar edeceğine ve hâriçten dahi ragabâtın inkıtâ'ına sebep-i müstakil olacağına binâen sâye-i... Şehinşâhide buna evvelce bakılarak bazı mertebe izhar-ı fütüvvet ve âtîfet buyrulduğu takdirde arzu olunan hüsn-i hâlin husûlü me'mûl-i kavî olacak[dir.] Mukaddime-i teşvik olarak elân şiddet üzere müstahdem ve odaca birinci derecede bulunan Naif ve Hüsrev efendiler envâ-ı müşkilat ile 30-40 senede nâil oldukları maaşlarına birer mikdar şey zammı icab-ı halden bulunmuş ise de şu aralık hazine-i celîlenin hâl-i hâzırî cihetiyle zamm-ı mezkûrdan sarf-ı nazarla fakat beyne'l-akrân mûcib-i iftihâr... ve şevk ve gayretleri olmak üzere efendi-i mûmâileyhimâ uhdelerine maa

⁹ Mabeyn evrakı (MB) dosya 1, vesika nu. 61.

hâcelik rütbe-i râbia tevcih ve ihsan buyrulması ve müceddedenn odaya alınmasına lüzûm-i hakîki görünen, istidad ve kâbiliyetleri mücerreb olan Ali Efendi'ye şehriye 500 ve Sabri ve Mustafa Efendi ile... Naif Efendi'nin mahdumu Hamdi efendiler kullarına dahi üçer yüz guruş maaş tahsisıyla kendilerinin odaya memuriyetleri hususlarına müsaade-i... Vekalet-penahîleri bî-dirîğ ve irzan buyrulması bâbında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsanıdır. 26.03.1863 (05.L.279).

Bende Abdülfettah ¹⁰

Sersikkegen Abdülfettah Efendi'nin bu talebi Sadaret'çe saraya arz olunmuş ise de bu arz her halde saraya ulaşmadı ki cevabî bir irade yoktur. Bu arz şöyledir:

“Atufetlû...

Sikke hidmetinin suret-i muntazamada cereyanı evvel emirde Sikke Odası'nda hüsn-i hat ve fenn-i hakkin ictimâıyla merkez-i matlûba getirilmesi esbâb ve vesâilinin vücuduna ve bu dahi kabiliyetli zatlar yetiştirilmesine mütevakıf olarak elân oda-i mezkûrda müstahdem bulunan efendiler 30-40 seneden beri müdavim ve müstahdem oldukları halde mazhar-ı nüvaziş ve âtifet olamadıkları cihetle hâl-i ye's ve füturda buldukları gibi bunlarca hâsıl olan kesel ve fütûr sâir erbâ-ı istidâdın dahi adem-i ragbetini intac eylemektedir. Mücerred mûcib-i tezâyüd-i şevk ve gayretleri olmak üzere birinci derecede bulunan Naif ve Hüsrev efendilere maa hâcelik rütbe-i râbia tevcihiyle müceddeden odaya alınmasına lüzum görünen ve istidâd ve ehliyetleri mücerreb olan Ali Efendi'ye şehriye 500 ve Sabri ve Mustafa Efendi ile... Naif Efendi'nin mahdumu Hamdi Efendi'ye dahi 300'er kuruş maaş tahsisıyla icrâ-yı memuriyetleri ifadesine dair Sikkegen başı Abdülfettah Efendi'nin bir kıt'a takriri arz ve takdim kılındı. Cenab-ı Hak ömür ve ikbal-i şevketini müzdâd buyursun... Padişah... hazretlerinin yevm-i cülûs-u... cihanbânilerinden beri nuhbe-i âmâl-i mülûkâneleri mesâlihün hüsn-i cereyanı merkezinde dâir olarak bu sikke hidmeti dahi lüzumlu bir şey bulunduğundan bu makule mesbûku'l-hidme bendegânın senelerce mazhar-ı taltif ve atıfet olmaksızın kalmaları muvafık-ı şân-ı âli olamayaarak istenilen maaş de şey-i cüz'î idüğünden sâye-i ihsan-vâye-i... mülûkânede ber-mûceb-i iltimas... Naif ve Hüsrev efendiler uhdelerine

¹⁰ MB 97 / 61.

maa hâcelik rütbe-i râbia tevcihi ve... Ali ve Sabri ve Mustafa ve Hamdi efendilerin ol mikdar şehriye ile oda-i mezkûra icrâ-yı memuriyetleri merhûn-i müsaade-i seniyyeleri olduğu üzre müteveffa Lazaraki'den kalan maaşın karşılaştırılarak tahsisi münasip gibi mütalaa kılınmış ise de ol bâbda her ne vechile emr ü ferman-ı... mülk-dârî... Sudûr buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. 01.04.1863 (11.L.1279).¹¹

Mehmed Nâif Efendi'nin Çocukları

1857 (Hicrî 1286) tarihli bir vesikaya göre Naif Efendi'nin bu tarihte 9 yaşında Abdülhamid isminde bir oğlu vardır. Ve Naif Efendi, baba ocağı Küçükustafapaşa Mahallesi'nden Kasımpaşa Camiikebir Mahallesi Zincirlikuyu Caddesi numara 8'e taşınmıştır. Yine arşiv belgelerine göre Abdülhamid Efendi'nin Hamdi, Ali, Sabri, Mustafa, Halil, Salim ve Mehmed Subhi adlı yedi erkek kardeşi daha vardır. Büyük kızı Âdile Hanım'la ilgili net bir bilgi yoktur.

"Âdile binti İsmail Zühdü" şeklinde mevcut bir kayıt bu Âdile Hanım'a ait ise o zaman Âdile Hanım'ın İbrahim Edhem ve Cemal Şükrü adlı iki oğlu vardır. Bu iki kardeş 1864'te hayatta olup annelerinden kendilerine intikal eden bir de maaşları bulunmaktadır.¹² Buna benzer başka birkaç kayıt varsa da onların doğruluğu pek mümkün görünmüyor.

¹¹ MB 97 / 66.

¹² Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d) defter nu. 9355, s. 346.